

Tarihî Bakımdan Cürçence-Mançuca İlişkisi ve Cürçencedeki Bazı Türkçe Kökenli Kelimeler Üzerine

Historical Relation of Jurchen-Manchu and on Some Words of Turkic Origin in Jurchen

Uluhan Özalan

Dr. Helsinki Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Altayistik Çalışmaları Bölümü, Helsinki / Finlandiya

e-posta uluhan.ozalan@helsinki.fi

orcid 0000-0002-9865-6010

doi 10.54316/dilarastirmalari.1014250

Atıf

Citation

Özalan, Uluhan (2021).

Tarihî Bakımdan Cürçence-

Mançuca İlişkisi ve

Cürçencedeki Bazı Türkçe

Kökenli Kelimeler Üzerine.

Dil Araştır-maları, 29: 67-77.

Başvuru

Submitted

25.10.2021

Revizyon

Revised

09.11.2021

Kabul

Accepted

10.11.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2021

Öz

Liao devletine (916-1125) son vererek Çin'in kuzeyinde Cin hanedanını (1115-1234) kuran Tunguz topluluğunun dili olan Cürçence bugünkü verilere göre yazıya geçirilen ilk Tunguz dilidir. Cin ve Ming (1368-1644) dönemlerinden kalan metinlerle takip edilebilmektedir. Tunguz dil ailesi içinde Cürçence, Mançuca ve Sibecenin tarihsel olarak birbirinin devamı olduğu genellikle kabul edilir. Çing döneminde (1644-1911) Cürçen toplulukları kendilerine Mançu demeye başlamıştır. Mançucayla Cürçence arasında sesbilgisi ve şekilbilgisi bakımından bazı küçük farklar olmakla birlikte iki dilin tarihi olarak birbirinin devamı olamayacağı da bazı araştırmacılar tarafından belirtilir. Bu yazıda, Cürçenlerin tarihinden bahsedilerek Cürçencenin kaynaklarına değinilmiştir. Ayrıca Cin ve Ming dönemi Cürçencesi ile Mançuca arasındaki dilbilgisi bakımından benzerlikler ve farklar gösterilmiştir. Bundan başka, Cürçenceye Moğolca aracılığıyla geçen Türkçe kelimeler tespit edilerek bunların diğer Tunguz dillerindeki yayılımı gösterilmiş ve Türk-Tunguz dil ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cürçence, Mançuca, Tunguz dilleri, Türkçe, dil ilişkileri

ABSTRACT

Jurchen is the language of the Tungusic people who supplanted the Liao State (916-1125) and formed the Jin Dynasty (1115-1234) in northern China. On the basis of the available data, Jurchen is known to be the first Tungusic language ever recorded in writing. It can be traced through written materials during Jin and Ming (1368-1644) periods. Besides, Jurchen, Manchu and Sibe are regarded to be the historical continuation of the same language. As an ethnonym Jurchen was replaced by Manchu in the Qing period (1644-1911). Since there are some slight phonological

and morphological differences between Jurchen and Manchu, some researchers state that Manchu is not a direct descendant of Jurchen. In the present paper, the sources of the Jurchen language are introduced with reference to Jurchen history. As for the linguistic history of Jurchen, the linguistic divergences among Jin and Ming Jurchen, and Manchu are presented. Additionally, the words with Turkic origin borrowed through Mongolic mediation in Jurchen are determined and their spread in the Tungusic language family is discussed within the framework of Turkic-Tungusic contact.

Keywords: Jurchen, Manchu, Tungusic, Turkic, language contacts

0. Giriş

Cürçenler Kitan hâkimiyetine son vererek Çin'in kuzeyinde 1115-1234 yılları arasında hüküm süren Cin Hanedanını kuran Tunguz topluluğudur. Mançuların atası olarak kabul edilen Cürçenlerin dili olan Cürçence bugün eldeki verilere göre yazıya geçirilen ilk Tunguz dilidir. Bilindiği gibi, bazı araştırmacılar tarafından aynı dilin art zamanlı kolları olarak değerlendirilen Cürçence, Mançuca ve Sibece Tunguz dilleri arasında, grubun diğer üyelerinden özellikle ses bilgisi bakımından önemli bazı farklılıklar gösterir. Şekil bilgisi bakımından da Çince ve Moğolcanın etkisiyle diğer Tunguz dillerine göre daha “basitleşmiş” bir yapı dikkat çeker. Bu yüzden Tunguz dilleri içinde bu üç dil Cürçen grubu diller (*Jurchenic*) olarak kabul edilir (Janhunen 2015: 576). Cürçen-Mançu kolunun proto-Tunguzcadan yaklaşık olarak 2000-2500 yıl önce ayrıldığı tahmin edilmektedir (Pevnov 1997: 260-261). Moğolca, para-Moğolca¹, Çince ve Korecenin etkisinde kalması nedeniyle Cürçence ve Mançuca diğer Tunguz dillerinden önemli bazı farklar göstermektedir (Vovin 2006: 262)². Bütün bu farklılardan dolayı Cürçence, Mançuca ve Sibece Tunguz dilleri sınıflandırmalarında ayrı bir konumda değerlendirilir. Bununla birlikte, erken dönem sınıflandırmalarında bu ayrımın yapılmadığı da dikkat çeker. Yapılan sınıflandırmalar daha çok eş zamanlı dilleri kapsadığı için bazı sınıflandırma denemelerinde Cürçenceye yer verilmediği görülür. Ancak, Cürçence ve Mançucanın sesbilgisi ve şekilbilgisi bakımından oldukça yakın oldukları dikkate alınınca, art zamanlı olarak Cürçencenin Mançuca kolunda yer alması beklenir. Nitekim İkegami ve Janhunen aşağıda verilen sınıflandırmalarına Cürçenceyi de dâhil etmişlerdir. Tunguz dillerine dair bir sınıflandırma teklif eden araştırmacılardan bazıları ve yaptıkları sınıflandırmalar şu şekildedir;

¹ Cürçence ve Mançuca diğer Tunguz dillerinde görülmeyen bazı Moğolca unsurlara sahiptir. Özellikle Moğol imparatorluğundan önceki döneme ait Moğolca alıntılarının kaynağı para-Moğolca bir dil olan Kitan dilidir (Janhunen 2015: 579). Ayrıca, bu dilin dönemin bölgedeki en güçlü devleti olan Liao devletinin (907-1125) dili olduğu göz önünde bulundurulunca Cürçencedeki para-Moğolca unsurların varlığı anlaşılabilir bir durumdur. Eğitilmiş Cürçenlerin kendi dillerinden başka Kitan dilini de bildiği ifade edilir (Janhunen 2015: 577).

² Bilindiği gibi, iyelik ve kişi ekleri diğer Tunguz dillerinde korunurken Mançuca ekleşme dizisinde bu unsurlar kullanımdan düşmüştür. Alonso de la Fuente (2011) Mançucanın morfolojik yapısının diğer Tunguz dillerine göre daha basit olmasını, Mançucada arkaik bazı özelliklerin korunmasıyla açıklar.

Cincius (1949: 12-13) Tunguz dillerini Kuzey ve Güney Tunguz dilleri olarak ayırdıktan sonra Kuzey dillerini “Evenki, Even, Negidal, Solon” Güney dillerini ise “Mançu, Nanay, Udege, Ulçi, Orok ve Oroç” dilleri olarak verir. Benzin (1956: 9-10) de hemen hemen aynı sınıflandırmayı benimser fakat sınıflandırmasına bu dillerin ağızlarını da dâhil eder.

Menges (1968: 28) bu dil ailesini üç grup altında ele almıştır. Kuzey grubunda Evenki ve Even dilleri, Güney grubunda Nanay, Orok, Ulçi, Mançu dilleri vardır. Geçiş (transitional) grubu olarak adlandırdığı üçüncü grupta ise Solon, Negidal, Oroç ve Udege dillerini verir.

İkegami (1974: 271) Tunguz dillerini Evenki, Udege, Nanay ve Mançu grubu olmak üzere dört başlıkta değerlendirir. Evenki grubunda Evence, Arman Evencesi, Sibirya Evenkicesi, Negidalca, Oroçence, Hamnigan Evenkicesi, Mançurya Soloncası ve Ongkor Soloncası bulunur. Udege grubunda Udege ve Oroç dilleri, Nanay grubunda Nanay, Kili, Kilen, Ulça, Orok dilleri vardır. Mançu grubuna ise Mançuca, Sibece ve bunların tarihî kolu olan Cürçence girer.

Doerfer (1978: 5) ise sınıflandırmasında Mançucayı ayrı bir grupta değerlendirir. Tunguz dillerini Güney, Merkez ve Kuzey grubu olarak ayıran Doerfer, Güney grubunda Mançucaya, Merkez grubunda Udege ve Nanay dillerine, Kuzey grubunda da Evenki ve Even dillerine yer verir.

Janhunen (2012: 6) Tunguz dillerini önce Kuzey ve Güney grubu olarak ayırır. Kuzey grubunu kendi içinde 1. Evenki-Even, 2. Udege-Oroç, Güney grubunu da 1. Nanai-Ulça-Orok ve 2. Cürçen-Mançu alt grupları olarak verir.

Mançu adının bir etnonim olarak kullanımı oldukça yenidir. Ancak Cürçen adı Cin hanedanı döneminde (1115-1234) de bir etnonim olarak kullanılmaktaydı (Janhunen 2004: 67). Bilindiği üzere Nurhaci'nin oğlu Hong Taici (1529-1643) yönetiminde siyasi ve askeri bakımdan güçlenmeye devam eden bu Cürçen topluluklarına 1635 yılından itibaren Mançu denmeye başlanmıştır. Çing hanedanının kurucu imparatoru olan Hong Taici'nin yönettiği topluluğun adını Mançu olarak değiştirmesinin bazı sebepleri vardır. Cürçen adının Ming hanedanının tebaası oldukları dönemleri çağrıştırması ve olumsuz çağrışımı ortadan kaldırma isteği bu sebeplerden biridir. Başka bir sebep ise, hâkimiyet altına aldıkları Cürçen olmayan tebaanın sayısının gün geçtikçe artması dolayısıyla Cürçen adının bütün bu toplulukları temsil etmemesidir. Bu bakımdan, bütün etnik grupları kapsayacak yeni bir isme ihtiyaç duyulmuştu (Huang 1990: 280). Batı literatüründe *Jurchen* olarak geçen bu etnonomin Moğolca kökenli olduğu ifade edilir; (*)*jürcin* ~ (*)*jörçin* çokluk biçimiyle (*)*jürçi-d* ~ (*)*jörçi-d*. Kelime Moğolların Gizli Tarihinde de *jürced* olarak geçmektedir. Kelimenin batı dillerine Moğolcadan alıntılanmış olmasının sebebi ortada bulunan (*)*r* sesidir, çünkü kelimenin Cürçence ve Mançuca biçimlerinde bu ses yoktur. Mançucada *juşen* olarak geçen kelime Çing döneminde köle anlamında da kullanılmıştır. Mançuca /ş/ sesinin Moğolcada /c/'ye denk geldiğini gösteren örnekler de vardır; Man. *şanggiyan* Mo. *çagaxan* “beyaz”. Mançuca *juşen* biçiminin daha eski olan ve doğrudan veya dolaylı olarak Çince (女真)*ruzen* veya *nüzhen*'e kaynaklık eden **jučen* kelimesinden geldiği düşünülebilir. Mançuca /u/ sesinin proto-Tunguzca /ö/ veya /ü/ sesinden geldiği dikkate alınca kelimenin aslı şeklinin **jöčen* ya da **jüčen* olması beklenir. Kelime

bugün bazı Moğol dillerinde /ö/’lü biçimiyle kaydedildiği ve ö>ü değişimi ters istikametteki değişime göre daha yaygın olduğu için kelimenin Moğolcadaki biçiminin *jörcin olması gerekir, bunun da ses denklığı bakımından Tunguzca karşılığı *jöcen olur. Dolayısıyla, Moğolca kelimenin Tunguzcadan alıntılandığına dair pek kuşku yoktur. Cürçence ve Mançucada hece sonundaki /t/ seslerinin düşme eğilimi vardır. Mançuca *juwe* “iki” < proto-Tunguzca *jöör. Bu sebeple Mançuca kelime, Moğolcadaki biçime de kaynaklık eden daha eski bir *jörcen biçimine götürülebilir (Janhunen 2004: 67-68).

Kane, Kitan diliyle yazılmış olan bir yazıtta geçen <n.i.gu g.ür:en> ifadesindeki n.i.gu kelimesinin Kitan dilinde Cürçen anlamına geldiğini belirtir. Pelliot ise Çince *nüzhen* kelimesinin Liao döneminden önce Çince görülmeyeceğini ve Çince bu kelimenin Kitan dilindeki kelimedenden geldiğini söyler. Cürçenler kendi devletlerine *alçun* “altın” diyorlardı. Çince *jin* 金 ve Kitan dilindeki *n.i.gu* kelimeleri de altın anlamındadır. *nigü olarak okunabilecek bu kelime Kitan dilinde hem altın hem de Cürçen anlamlarına sahiptir. Dolayısıyla kelimenin Çincesi olan *nüzhen* Kitan dilinde altın ve Cürçen anlamlarına gelen *nigü kelimesiyle ilgilidir (Kane 2009: 165).

Tang hanedanının (618-907) dağılmasından sonra Çin’in kuzeyini hâkimiyetleri altına alan Kitanlar bu bölgede Liao devletini (916-1125) kurdular. Liao devletine son veren Cürçenler ise 1115 yılında Cin Hanedanını kurdular. Ancak daha sonra Moğollar Cin hanedanını ortadan kaldırarak yerine Yuan hanedanını (1271-1368) kurdu. Bu dönemde Cürçenler Moğollara bağlı olarak yaşadılar (Janhunen 1996: 131-134). Ayrıca Yuan hanedanı döneminde Cürçenlerin Mançurya’ya çekildiği de bilinmektedir (Rachewilts ve Rybatzki 2010: 262). Ming hanedanı (1368-1644) döneminde de Cürçenler bağlı oldukları hanedana vergi ödeyen bir halk olarak karşımıza çıkar. 16. yüzyıl ortalarından itibaren siyasi bakımdan tekrar güçlenmeye başlayan Cürçenler, 17. yüzyılda Mançu adıyla yeniden tarih sahnesine çıktılar ve Çin’i yöneten son hanedan olan Çing hanedanını (1644-1911) kurdular (Pevnov 1997: 260). Cürçenceye ait dil yadigârları Cin döneminden itibaren takip edilebilmektedir. Çing döneminde ise Cürçence yerini artık Mançucaya bırakmıştır.

1. Cürçencenin Kaynakları ve Dilbilgisi Özellikleri

Cürçence yukarıda da ifade edildiği gibi bugünkü bilgilere göre yazıyla kaydedilen ilk Tunguz dilidir. Cürçenlerin dili ve bu dili yazmak için kullandıkları yazı sistemleri Ming dönemine (1368-1644) kadar varlığını sürdürmüştür.

Cürçence iki farklı Sinitik yazı sistemi ile yazılmıştır. “Büyük yazı” olarak adlandırılan alfabe 1119’da, “küçük yazı” denen alfabe ise 1138 yılında geliştirilmiştir. Eldeki Cürçence eserlerin önemli bir bölümü “büyük yazı” ile kaydedilmiştir. Her iki yazı da Kitanların büyük ve küçük yazıları ile bir şekilde ilgilidir. Aslında Cürçenlerin eğitilmiş olanları Kitan dili ve Çince biliyorlardı, bu bakımdan kendi dillerini yazıya geçirmek için Kitan ve Çin karakterlerinden etkilenmeleri beklenmeyen bir durum olarak değerlendirilemez. Cürçenlerin Cin hanedanının ilk dönemlerinde kendilerine ait bir yazıları yoktur. Bu nedenle diğer devletlerle ilişkilerinde Kitan yazısını kullandılar. Daha sonra İmparator Taizu, Xiyin adlı bir saray memurunu Cürçence

yazmak için kullanılacak bir yazı geliştirmesi için görevlendirdi. Xiyin 1119 yılında, Kitan ve Çin yazılarının bazı özelliklerini birleştirerek Cürçence “büyük yazı” sistemini geliştirdi. Küçük yazı olarak adlandırılan ikinci yazı sistemi ise İmparator Xizong döneminde geliştirilmiş ve önceki yazı sistemi ile birlikte Cürçenceyi kaydetmek için kullanılmıştır (Kane 1989:10). Birçok bakımdan Cürçencenin devamı sayılan Mançuca ise Moğollardan alınan alfabe ile yazıya geçirilmiştir.

Ortaçağda Çin’in kuzey bölgesinde Kitanlar *Liao*, Cürçenler *Cin* ve Tangutlar *Xia* devletlerini kurmuşlardır. Üç siyasi yapı da merkez Çin’den bağımsız olduklarını göstermek için kendi yazı sistemlerini geliştirmiştir. Kitanlar 920 yılında büyük yazıyı, 925 yılında da küçük yazıyı geliştirmiş, Tangutlar da kendi yazı sistemlerini 1036 yılında kullanmaya başlamışlardır Cürçenler, Kitanlar gibi büyük ve küçük olarak adlandırılan iki yazı sistemi geliştirmişlerdi. Özellikle Cürçence büyük yazı Kitan dilinin kaydedildiği büyük yazıyla oldukça benzer özelliklere sahiptir (Janhunen 1994: 107-110). Bu yazıların çözülmesinde önemli mesafeler alınmış olmakla birlikte hâlâ problemleri birçok mesele bir sonuca bağlanamamıştır.

Cin döneminden kalan dil malzemeleri üç kaynaktan oluşur; Bir kısmı Çince iki dilli olan Cürçence on kadar yazıt, iki el yazması belge, Cürçence kelimelerin Çince karakterlerle yazıya geçirildiği bir sözlük. Ming dönemi Cürçencesine ait eserler ise 1413 yılında dikilen bir anıt ve Hau-i i-yü başlıklı sözlüğün Cürçence bölümüdür. Özellikle bu son kaynak Cürçencenin çözülmesi ve anlaşılması için son derece önemlidir. Bu sözlüğün Cürçen yazısı ile kaydedilmiş bölümü ve sadece Çince transkripsiyonu içeren bölüm Ming döneminin mütercim ve tercüman odaları tarafından derlenmiştir (Kiyose 2000: 177). Bunlardan tercüman odasının derlediği kelimeler üzerinde Grube (1896) ve Kiyose (1977) tarafından yapılan iki önemli çalışma vardır. Mütercim odasının derlediği kelimeler ise Kane (1989) tarafından yayımlanmıştır.

Cin dönemi Cürçencesi ile Ming dönemi Cürçencesi arasında dilbilgisi bakımından bazı farklar vardır;

Proto-Tunguzca */p-/ sesi Cin dönemi Cürçencesinde korunmuştur, ancak Ming dönemi Cürçencesinde aynı ses */f-/ olmuştur; Proto-Tunguzca *pokaran* “küçük” > Cin Cürçencesi *poçoli*, Ming Cürçencesi *foçolo*, Mançuca *foholon*.

Aynı şekilde ŋ- sesi de Cin döneminde korunmuş, Ming döneminde g-‘ye dönüşmüştür;

Cin Cürçencesi *ŋun* “değerli taş” > Ming Cürçencesi *gun*

Proto-Tunguzcada /a/, /o/, /u/, /ɨ/, /e/, /ö/, /ü/, /i/ olmak üzere sekiz ünlü tasarlanmaktadır. Cin dönemi Cürçencesinde /ɨ/ ve /i/ seslerinin birleştiğini görülür. Dolayısıyla bu dönemin dilinde /i/ sesi ünlü uyumu bakımından tarafsız hâle gelmiştir. Ming dönemi Cürçencesinde /a/, /o/, /e/, /u/ ve /i/ ünlüleri vardır, bunlardan /u/ ve /i/ ünlü uyumu bakımından tarafsızdır. Cin dönemi eklerin alt şekilleri (allomorph) bakımından Ming dönemine göre daha zengindir;

Yönelme-bulunma hâli; -do/-dö>-do

Edilgen-ettirgen çatı eki; -bu,-bü>-bu

Belirtme hâli eki; -ba/-be>-be (Kiyose 2000: 179-182)

Cürçencede /i/ sesinden önce gelen diş ünsüzleri de Mançuçada değişime uğramıştır. Bu yüzden Cürçence çıkma hâli eki *-ti* ve *dondi-* “duymak” fiili Mançuçada *-ci* ve *donji-* biçimlerinde görülür (Miyake 2017: 479).

Ming dönemi Cürçencesinin ses bilgisi bakımından Mançuçaya oldukça yakın olduğu söylenebilir.

Şekil bilgisi ve söz dizimi bakımından Cürçence ve Mançuca arasında büyük bir fark olduğu söylenemez. Ancak, Cürçencedeki bazı eklerin işlevleri hâlâ tam olarak anlaşılamamıştır (Rachewilts ve Rybatzki 2010:268).

Cürçencede ilgi hâli eki *-i*, vasıta hâli eki de *-gi* biçimindedir. Ancak Mançuçada bu eklerin ayrıştığı ve iki işlev içinde *-i* ekinin kullanıldığı görülür (Miyake 2017: 480)

Temel kelime kadrosu bakımından da iki dil arasında düzenli ses değişiklikleri dışında önemli bir fark yoktur; Cürçence *şəun* “güneş” > Mançuca *şun* (Miyake 2017: 480). Ayrıca Cürçenceye Kitan dilinden alıntılanan birçok unsurun Mançuçada da kullanıldığı görülür (Janhunen 2013: 52-57).

Cürçence ve Mançuca bazı araştırmacılar tarafından aynı dilin birbirinin devamı olan kolları olarak değerlendirilirken, bu ikisinin aslında farklı diller olduğu da ifade edilmektedir. Poppe, Cürçencenin Mançuçaya çok yakın olduğunu, bu bakımdan bu dilin eski Mançuca olarak kabul edilebileceğini veya eski Mançuçayla beraber aynı dilin farklı diyalektleri olarak değerlendirilebileceğini belirtir (1965: 28).

Kiyose, Cürçence ve Mançucanın tarihsel süreçte birbirinin devamı olmadığına gerekçe olarak iki dilin şu özelliklerini gösterir;

Cürçencede, proto-Tunguzca /u/ ve /ü/ sesleri /u/ sesinde birleşmiştir. Bu bakımdan Cürçencede ünlü uyumu kısmen bozulmuştur. Mançuçada ise art damak ve ön damak ünsüzlerinden sonra bu iki ses ayrı edilebilir.

On birden yirmiye kadar olan sayılar iki dilde farklıdır;

Cürçence	Mançuca
<i>amşo</i>	<i>juwan emu</i> “on bir”
<i>jirxon</i>	<i>juwan juwe</i> “on iki”
<i>yorxon</i>	<i>juwan ilan</i> “on üç”
<i>durxon</i>	<i>juwan duin</i> “on dört”
<i>toboşon</i>	<i>tofohon</i> “on beş”
<i>nilxun</i>	<i>juwan niggun</i> “on altı”
<i>darxon</i>	<i>juwan nadan</i> “on yedi”
<i>nıyuxun</i>	<i>juwan jakün</i> “on sekiz”
<i>onioşon</i>	<i>juwan uyun</i> “on dokuz”

Mançuçada, yansıma sesler hariç, kelime sonunda bulunabilen tek ünsüz /n/ sesidir. Cürçencede ise /r/ sesi son ses konumunda bulunabilir;

Cürçence	Mançuca
<i>mudur</i>	<i>muduri</i> “ejderha”
<i>xutur</i>	<i>hüturi</i> “kut”
<i>gemur</i>	<i>gemuri</i> “hepsi, tamamı”
<i>mar</i> “ihmal”	<i>mara-</i> “ihmal etmek”

Ayrıca, aşağıda verilen ses değişimleri de, araştırmacıya göre Cürçenceden Mançucaya art zamanlı değişimler olarak değerlendirilemez;

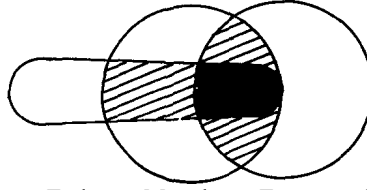
Cürçence	Mançuca
<i>jaçili</i>	<i>çaçari</i> “çadır”
<i>niyarma</i>	<i>niyalma</i> “kişi”
<i>ukçin</i>	<i>uksin</i> “zırh”
<i>nuşin</i>	<i>nusin</i> “barış”
<i>meterin</i>	<i>mederi</i> “deniz” (Kiyose 2000: 184-185)

Bu farklara rağmen Cürçence, Mançuca ve Sibecenin aynı dilin tarihi süreçteki kolları olduğu bu alandaki önemli bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Kiyose 1998: 123).

Cürçencenin yukarıda ana hatlarıyla verilen dilbilgisi özellikleri bakımından Mançucayla büyük oranda ortaklık göstermesinden dolayı, bugün elde bulunan Mançuca dilbilgisi çalışmalarını ihtiyatlı bir şekilde Cürçenceyi anlamak için de kullanmak mümkündür.

2. Cürçencede Türkçe Kökenli Kelimeler

Tunguz dillerinde erken dönemde görülen Türkçe kelimelerin bu dillere Moğolca aracılığıyla geçtiği araştırmacılar tarafından ifade edilir. Bunun sebebi, bu iki dilin erken dönemlerde doğrudan temas hâlinde olmamasıdır. Doerfer, Tunguzcada görülen Türkçe kelimelerin Moğolca aracılığıyla alıntılandığını şu şekilde gösterir;

Türkçe Moğolca Tunguzca (Doerfer 1985: 139)

Buna göre, sadece Türkçe ve Tunguzca için, Moğolcayı dışarda bırakacak şekilde, bir kesişim alanı ön görülmez. Türk ve Tunguz dillerinin doğrudan birbirlerine temas etmeleri sonraki süreçlerde ve sadece belirli Türk (Yakut, Dolgan) ve Tunguz (Even, Evenki) dili için gerçekleşmiştir (Janhunen 2013: 32). Jankowski eski Türkçe dönemi öncesinde Türkçenin temas ettiği dilleri Samoyed, İran dilleri, Moğolca, Toharca ve Çince olarak verir. Tunguz dillerini bu dönem için Türkçe ile temas eden diller arasında göstermez (Jankowski 2013: 537). Dolayısıyla, Cürçencede görülen Türkçe kelimelerin bu dile Moğolca ya da para-Moğolca dillerden alıntılandığı ifade edilebilir³.

³ Mançucada görülen Türkçe kelimeler de bu dile Moğolca aracılığıyla girmiştir. Konuyla ilgili son yapılan çalışma için bk. Özalan 2021

Cürçencede tespit edilen Türkçe kökenli kelimeler şunlardır⁴;

a-çi-rh mu-lin †*ajir* morin “aygır at”, Man. *ajirgan* ~ *ajirhan* “aygır” (Nor. 11); Evk. *ažirga*, Sol. *adigga* ~ *adirga*, Nan. *ažirga* “aygır” (SSTM I 17); Mo. *azirg-a(n)* “aygır” (Les. 62) ←Tü *adgır* (MT 75, TMEN II 185-187)

an-č'un †*ančun* “altın”; Man. *aisin*, Neg. *ajsin*, Orç. *aisi(n)*, Udg. *aisi*, Ulç. *aisi(n)*, Ork. *ajsi(n)*, Nan. *ajsi* (SSTM I 22-23); Mo. *alta(n)* (Les. 33) ←Tü altın (MT 64, TMEN I 142-143, Khabtagaeva 2019: 32)

dol-lo-wen †*doron* “resmî mühür”, Man. *doro* “töre, öğreti, yöntem, yol, ritüel, armağan” (Nor. 63); Orç. *doro(n)*, Ulç. *doro(n)*, Ork., *doro(n)*, Nan. *dorō* (SSTM I 216-217). Mo. *törü* “yasa, güç, düzen, nizam, kural, idare” (Les. 835) ←Tü. *törü* (TMEN I 264-267)

hüh-t'üh-rh †*hutur* “kut”, Man. *hüturi* “kut” (Nor. 141), Evk. *kutu* (SSTM I 440); Mo. *kutug* (Les. 992) ←Tü. *kut* (MT 136, TMEN III 551-554)

huh-tih-lah †*hudila* “kuskun”, Man. *kūdargan* “kuskun” (Nor. 182); Evk. *kudurga* (SSTM I 421); Mo. *kudurgan* (Les. 980) ←Tü. *kudurgun* (MT 100, TMEN III 477-478)

huo-ni †*honi* “koyun”, Man. *honin* “koyun” (Nor. 135); Evk. *konin*, Sol. *xoni*, Udg. *xuani*, Ulç. *xoni(n)*, Ork. *xoni(n)*, Nan. *xoni* (SSTM I 409-410); Mo. *koni(n)* (Les. 963) ←Tü. *qon* (MT 37, TMEN I 442)

hüh-čao-kih †*hučaugi* (Grube 1896: 93, SSTM II 924) “ün, şöret”; para-Moğolca?⁵ ←Tü. *kü çav* (Pevnov 1997: 266)

ming-kān †*mingkān* “bin”, Man. *minggan* “bin” (Nor. 198); Evk. *miñan*, Sol. *miñā*, Neg. *miñgan*, *miñga(n)*, Udg. *miñga(n)*, Orç. *miñga(n)*, Nan. *miñgā*, (SSTM I 537); Mo. *miñga(n)* (Les. 539) ←Tü. *biñ* (TMEN IV 31-34)

oh-hen †*eihen* “eşek”, Man. *eihen* “eşek” (Nor. 71); Sol. *eljig*, Neg. *eyxe*, Ulç. *eyxe*, Nan. *eyxe*, (SSTM II 447); Mo. *eljige(n)* (Les. 311.) ←Tü *eşgek* (Rozycki 1994: 67)

oh-lu-t'eh †*erte* “erken”, Man. *erde* “erken, sabahın ilk saatleri” (Nor. 76) Evk. *erde*, Sol. *egd* ~ *edde~erde*, Evn. *erde*, Nan. *erde* (SSTM II 463); Mo. *erte(n)* (Les. 331) ←Tü. *erte* (MT 76)

pih-t'eh-hei †*bit[h]e'e* “belge”, Man. *bithe* “mektup, kitap” (Nor. 31); Evk. *bit'ik*, *biçik*, Sol. *bitig*, *biteg*, Neg. *bitexe*, Orç. *bitige*, *bitxe*, Ulç. *bitxe*, Ork. *biçixe*, Nan. *biçxe*, (SSTM I 86); Mo. *biçig* (Les. 101) ←Tü. *bitig* (MT 76)

⁴ Çalışmada Cürçence kelimelerin önce Cincius'un karşılaştırmalı Tunguz-Mançu dilleri sözlüğünde verdiği transliterasyonlu biçimleri gösterilmiş, arkasından bunların Rozycki 1994'e göre muhtemel okunuşları † işaretiyle verilmiştir. Cürçence kelimelere dair yapılacak yeni okuma tekliflerine bağlı olarak burada verilen listeye başka kelimelerin eklenmesi mümkündür.

⁵ Tunguz dilleri içinde sadece Cürçencede görülmesinden dolayı kelimenin bu dile para-Moğolca bir dil üzerinden alındığı düşünülebilir. Ancak, Kane 2009, Janhunen 2013 ve 2015'te bu kelime tanıklanmamıştır. Bununla birlikte, Janhunen Kitan diline ait belgelerde tanıklanmayan bazı para-Moğolca unsurların Cürçence ve Mançucada korunduğunu belirtmektedir (2015: 584).

poh-yang †*bayan* “zengin”, Man. *bayan* “varlıklı” (Nor. 26); Evk. *bayan*, Neg. *bayan*, Orç. *baya(n)*, Udg. *baya(n)*, Ulç. *baya(n)*, Ork. *baya(n)*, Nan. *baya* (SSTM, s. 65); Sib. *bayi*” (Zikmundova, 2013: 206); Mo. *bayan* (Les. 76) ←Tü. *bay* (MT 37, TMEN II 259-260)

puh-su †*bosu* “bez”, Man. *boso* “bez, kumaş” (Nor. 35); Neg. *boso*, Orç. *busu*, Ulç. *busu*, Nan. *boso*, Sol. *baş’u* (SSTM I 78); Mo. *bös* (Les. 128) ←Tü. *bōz* < *bēz* (MT 115)

t’eh-‘oh †*temge* “deve”, Man. *temen* “deve” (Nor. 276); Evk. *temegēn*, dial. *tobo*, Orç. *teme*, Nan. *teme*, Sol. *temegē*, (SSTM II 235), Mo. *temege(n)* (Les. 800) ←Tü. *tebe* (MT 77-78, TMEN II 669-671)

t’u-man †*tuman* “on bin”, Man. *tumen* “tümen, on bin” (Nor. 284); Evk. *tuman*, Sol. *tumū*, Orç. *tume*, Neg. *tume*, Udg. *tume*, Ulç. *tume(n)*, Nan. *tumē*, (SSTM II 212-213); Mo. *tüme(n)* (Les. 853) ←Tü. *tümen* (MT 78)

t’üh-lah †*tura* “direk”, Man. *tura* “direk, sütun, çadır direği”; Evk. *туру*, Sol. *törö*, Neg. *toyo*, Orç. *tū*, Ulç. *tura*, *туру*, Ork. *toro*, *torro*, *туру*, Nan. *tora* (SSTM II 221); Mo. *tura* “kale, şehir, kasaba” (Les. 843) ←Tü. *tura* “arkasına saklanılan şey, kalkan; kale, tahkim edilmiş yer; şehir, kasaba (EDPT 531), (MT 38, Khabtagaeva 2019: 118)

3. Sonuç

Tunguz dilleri tarihi bakımından oldukça önemli bir konumda olan Cürçence gösterdiği şekil ve ses bilgisi özelliklerinden dolayı Tunguz dilleri içinde ayrı bir konumda değerlendirilir. Birçok niteliklerinin benzer olmasından dolayı Cürçen, Mançu ve Sibe dilleri aynı dilin tarihsel kolları olarak ele alınır. Cin ve Ming dönemlerinde yazılı kaynaklarla takip edilebilen Cürçenceye Moğol dilleri aracılığıyla bazı Türkçe kelimeler girmiştir. Türkçe kökenli bu kelimelere bakılınca bunların temel kelimeler olmaktan çok belirli kültür alanlarına (hayvan yetiştiriciliği, devlet yönetimi gibi) ait kelimeler olduğu görülür. Sinitik yazı sistemleriyle kaydedilen Kitan veya Tangut dillerinde olduğu gibi, Cürçence metinlerin de bu dilin fonolojik yapısını kesin bir biçimde yansıttığı söylenemez (Burykin 1999: 30). Bu nedenle Cürçencedeki Türkçe kökenli unsurların fonolojik yapısına bakarak bunların tarihî süreçleriyle ilgili sonuç çıkarmak kolay değildir. Bunlardan **huh-tih-lah** †*hudila* “kuskun” kelimesinin Cürçenceden Mançucaya aktarılmadığını söyleyebiliriz. Mançucadaki *kūdargan* şekli daha sonraki bir dönemde Moğolcadan alıntılanmış olmalıdır. Erken dönem Moğolcadan Mançucaya alıntılarda /rg/ ünsüz grubu /c/ olarak gelişmiş, geç dönem alıntılarında ise korunmuştur (Rozycki 1994: 227-228). Mançuca kelimeye /rg/ ses grubunun korunması, *kūdargan* kelimesinin Mançucaya Cürçenceden intikal etmediğini, daha sonra Moğolcadan alındığını gösterir. Ayrıca, Cürçencedeki Türkçe kökenli kelimelerin Tunguz dillerindeki yayılım oranı da bu kelimelerin çok erken dönemlerde alındığını ortaya koyan başka bir göstergedir. *†huçaugi* “ün, şöhret” < *kū çav* Tunguz dilleri içinde sadece Cürçencede görülen Türkçe kökenli bir kelimedir. Kelimenin sadece Cürçencede görülmesi bunun para-Moğolca bir dil üzerinden Cürçenceye alınmış olması ihtimalini akla getirmektedir.

Dil Adı Kısaltmaları

Cür. : Cürçen	Mo. : Moğol	Ork. : Orok	Udg. : Udege
Evk. : Evenki	Nan. : Nanay	Sib. : Sibe	Ulç. : Ulça
Evñ. : Even	Neg. : Negidal	Sol. : Solon	
Man. : Mançu	Orç. : Oroç	Tü. : Türk	

Kısaltmalar ve Kaynakça

- ALONSO DE LA FUENTE, José Andrés (2011) *Tense, Voice and Aktionsart in Tungusic: Another Case of «Analysis to Synthesis»?* Tunguso-Sibirica 32. Wiesbaden: Harrassowitz.
- BENZING, Johannes (1956). *Die tungusischen Sprachen : Versuch einer vergleichenden Grammatik*. Wiesbaden: Steiner.
- BURYKIN, Alexey Alexeyevich (1999). "Morphological aspects of the language of the Jurchen script". *Writing in the altaic World*. (Edt. Juha Janhunen-Volker Rybatzki). Helsinki: Finish Oriental Society, 29-39.
- CINCIUS, V. I. (1949). *Sravnitel'naâ fonetika tunguso-man'čurskih jazykov*. Leningrad: Učpedgiz; Leningradskoe otd.
- DOERFER, Gerard (1978). "Classification problems of Tungus". *Beiträge zur nordasiatischen Kulturgeschichte*. (Edt. M Weiers), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1-26.
- DOERFER, Gerard (1985). "The Mongol Tungus-Connections". *Language Research*, 21: 135-144.
- EDPT = CLAUSON, Sir Gerard. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- GRUBE, Wilhelm (1896). *Die Sprache und Schrift der Jučen*. Leipzig: Harrassowitz.
- HUANG, Pei (1990). "New Light on The Origins of The Manchus". *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 50: 239-282.
- İKEGAMI, Jiro (1974). "Versuch einer Klassifikation der Tungusischen Sprachen". *Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker*, (Edt. G. Hazai), Berlin: Akademie Verlag, 271-272.
- JANHUNEN, Juha (1994) "On the formation of Sinitic Scripts in Medieval Nothern China". *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 85: 107-124.
- JANHUNEN, Juha (1996). *Manchuria: an Ethnic History*. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- JANHUNEN, Juha (2004). "From Choson to Jucher: On the Possibilities of Ethnonymic Continuity in Greater Manchuria". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 9: 67-76.
- JANHUNEN, Juha (2012). "The expansion of Tungusic as an ethnic and linguistic process". *Recent Advances in Tungusic Linguistics. Turcologica 89* (Edt. A. L. Malchukov-L. J. Whaley), Wiesbaden: Harrassowitz, 5-16.
- JANHUNEN, Juha (2013). "On Para-Mongolic vs. Pre-Proto-Mongolic loanwords in Jurchen-Manchu. *Mongolic languages*", *History and present: Extended abstracts for the Conference St. Petersburg, Kasım 21-23, Rossijskaia Akademija Nauk, Institut Lingvističeskikh Issledovanij*, 52-57.
- JANHUNEN, Juha (2015). "Observations on the Para-Mongolic elements in Jurchenic". *Acta Linguistica Petropolitana*, 11(3): 575-592.
- JANKOWSKI, Henryk (2013). "Altaic Languages and Historical Contact", *Current Trends in Altaic Linguistics: A Festschrift for Professor Emeritus Seong Baeg-in on his 80th Birthday*. (Edt. J. Kim - D. Ko). Seoul: Altaic Society of Korea, 523-545.
- KANE, Daniel (1989). *The Sino-Jurchen Vocabulary of the Bureau of Interpreters*. Bloomington: Indiana University.
- KANE, Daniel (2009). *The Kitan Language and Script*. Leiden: Brill.
- KHABTAGAEVA, Bayarma. (2019). *Language Contact in Siberia: Turkic, Mongolic, and Tungusic Loanwords in Yeniseian*. Boston: Brill.
- KIYOSE, Gisaburō Norikura (1977). *A Study of the Jurchen Language and Script: Reconstruction and Decipherment*. Kyoto: Hōritsubunka-sha.
- KIYOSE, Gisaburō Norikura (1998). "Dialectal Lineage from Jurchen to Manchu". *Central Asiatic Journal*, 42: 123-127.

- KIYOSE, Gisaburō Norikura (2000). “Genealogical Relationship of Jurchen Dialects and Literary Manchu”. *Central Asiatic Journal*, 44: 177-189.
- MENGES, Karl H. (1968). *Die tungusischen Sprachen*. Leiden: Brill.
- MİYAKE, Marc (2017). “Jurchen language”. *Encyclopedia of Chinese language and linguistics*. (Edt. Rint Sybesma), Leiden: Brill. 478–480.
- MT = DOERFER, Gerard (1985). *Mongolo-Tungusica*. Weisbaden: Harrassowitz.
- Nor = NORMAN, Jerry (1978). *A concise Manchu-English lexicon*. Seattle, University of Washington Press.
- ÖZALAN, Uluhan (2021). “Mançucada Türkçe Kökenli Kelimeler”. *IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. 26-30 Eylül 2021*. Ankara-Türkiye.
- PEVNOV, Alexandr M. (1997). Chzhurchzhen'skij yazık”. *Yazyki mira. Mongol'skie yazyki, tunguso-man'chzhurskie yazyki, yaponskij yazık, koreiskij yazık*. (Edt. Vladimir A. Alpatov), Moskova: Indrik. 260-267.
- POPPE, Nikolaj Nikolaeviç (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- RACHEWILTZ, I. de; RYBATZKI, V. (2010). *Introduction to Altaic Philology: Turkic, Mongolian, Manchu*. Leiden: Brill.
- ROZYCKI, William (1994). *Mongol Elements in Manchu*. Bloomington: Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies.
- SSTM = CINCIUS, V. I. (1975, 1977). *Sravnitel'nyj slovar' tunguso-man'čžurskix jazykov 1-2*. Leningrad: Nauka.
- TMEN = DOERFER, Gerard. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen 1-4*. Wiesbaden: F. Steiner.
- VOVIN, Alexander (2006). “Why Manchu and Jurchen look so non-Tungusic”. *Tumen jalafun Jecen akū: Manchu Studies in Honor of Giovanni Stary*, (Edt. A. Pozzi-J.A. Janhunen-M. Weiers), Tunguso-Sibirica 20, Wiesbaden: Harrassowitz, 255-266.
- ZIKMUNDOVA, Veronika (2013). *Spoken Sibe: Morphology of the Inflected Parts of Speech*. Prague: Karolinum Press.